

EL MS. FR. 77 DE LA B.P.U. DE GINEBRA I LA TRADUCCIÓ CATALANA ANÒNIMA DE TITUS LIVI

PER

LAMBERT FERRERES

Universitat de Barcelona

Fa ja prop de vint-i-cinc anys que Curt John Wittlin dedicà un interessant estudi aproximatiu a un text medieval català que, malgrat la seva importància com a testimoni del pre-humanisme a casa nostra, havia romàs gairebé ignorat. Ens estem referint, és clar, a la traducció catalana de les *Històries Romanes* de Titus Livi.¹

L'existència d'aquesta traducció fou descoberta el segle passat per Paul Meyer entre els mss. del fons Harley al British Museum. El ms., escrit en lletra gòtica, comprèn només els set primers llibres de la dècada primera i està mancat de tota indicació sobre la data i l'autor. El que sí sabem del cert és que aquesta traducció va ser feta seguint molt de prop la versió francesa de Livi que, per encàrrec del rei francès Joan 'el Bo', havia dut a terme, a mitjans del s. XIV, un benedictí anomenat Pierre Bersuire.²

La proximitat del text català a la traducció de Bersuire, assenyalada ja per Meyer,³ la ratificà de manera incontestable Wittlin a la seva monografia a partir d'una anàlisi molt detallada. Per a la comparació, se serví del text

¹ Cf. C. J. Wittlin, "La traducció catalana anònima de les *Històries Romanes* I-VII de Titus Livi", ("Estudis de lingüística i filologia catalanes dedicats a la memòria de Pompeu Fabra", vol. 2) a *Estudis Romànics* 13, 1963-1968, pàgs. 277-315.

² Vegeu el documentat estudi de J. Monfrin, "La traduction française de Tite-Live" a *Histoire littéraire de la France* XXXIX, Paris 1962, pàgs. 358-414.

³ Cf. P. Meyer, "Rapport sur une mission littéraire en Angleterre", a *Archive des Missions Scientifiques et Littéraires*, 2e série, III, 1866, pàgs. 278 i 327 (= *Documents manuscrits de l'ancienne littérature de la France conservés dans les bibliothèques de la Grande-Bretagne*, Paris 1871, pàgs. 32 i 82).

francès transmès pel ms. 777 de la biblioteca de Sainte-Geneviève de París, abans, del rei Carles V. Aquest ms., segurament el més antic de la seixantena que se'ns han conservat, va ser copiat directament -així ho diu una nota autògrafa del rei Carles- de l'exemplar, avui perdut, dedicat a Joan 'el Bo', pare de Carles V. Però malgrat que el traductor català segueix ben literalment l'original francès, hi ha llocs en els quals la versió catalana presenta lectures -per no parlar de les omissions o dels afegits- que resulten difícilment explicables a partir del text que transmet el ms. de Sainte-Geneviève. Ja Wittlin sospità amb raó que aquest ms. no era el que va utilitzar el nostre traductor. Calia, doncs, orientar la recerca en altres direccions.

Ara s'imposa, però, que fem un salt en el temps i ens situem al s. XIV, i, per ser més exactes, al 6 de març de 1383. En aquesta data, l'infant Joan escrivia des de Saragossa una lletra al seu cunyat, el duc de Berry, en la qual, després d'agrair la tramesa d'una Bíblia i del *De ciuitate Dei* agustiniana, li demanava 'que ns vullats trametre l'altra part de la viblia e un libre qui s'apella Titu Livius, con en veritat, car frare, fort nos en farets gran plaer'.⁴ Pel contingut de la mateixa carta sabem que l'encarregat de fer-la arribar al destinatari fou Guillem de Copons, cavallerís de l'infant i ambaixador reial. No sabem si el duc de Berry accedí a la petició de l'infant, però el cas és que la lletra esmentada relacionava estretament els noms de Livi, el duc de Berry i Guillem de Copons. Aquesta relació, que en sentit etimològic hom podria qualificar de fatal, no havia de passar desapercebuda a la fina intuïció d'un investigador com Martí de Riquer, el qual, en un treball de joventut publicat el 1934, observava: 'Tenim algunes dades per poder conjecturar que l'autor d'aquesta versió catalana fou Guillem de Copons, cavallerís de Pere III i Joan I, del qual ja hem parlat en tractar de la seva versió del *Tresor* de Brunetto Latino, fet que ens demostra la seva aptitud per a traduir del francès. Guillem de Copons fou qui dugué a Joan I, el 1383, una versió francesa del *De ciuitate Dei* de sant Agustí i una Bíblia, com a presents del duc de Berry (la primera d'aquestes obres fou de seguida traduïda en català); i Joan I, en rebre-les, demanà al duc la versió francesa del Titus Livi per Berçuire, i li trameté novament Copons per fer la còpia del manuscrit. Doncs bé, posat que Copons coneixia suficientment el francès, com ho demostrà en traduir el *Tresor*, ¿no es podria suposar que en comptes de limitar-se a copiar el manuscrit francès el traduí? Això, naturalment, -acaba dient Riquer- no passa d'ésser

⁴ La petició es troba repetida en una altra carta datada també a Saragossa el 14 de març (cf. A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eva*, Barcelona 1908, vol. I, núms. 336 i 337).

una conjectura que, sense més proves o documents, no podem donar com a certa. Seguint aquest criteri, també es pot indicar Guillem de Copons com a probable traductor del *De ciuitate Dei* de sant Agustí, de què ja hem parlat.⁵

Aquesta atribució del Livi català a Guillem de Copons es fonamenta, com acabem de veure, en el supòsit que l'infant Joan enviava Copons al duc de Berry per fer la còpia dels textos demanats i que aquest, atès el seu coneixement del francès -sembla avui fora de tot dubte que ell va ser el traductor del *Tresor* de Brunetto Latino- en comptes de limitar-se a copiar-los, els traduï. Així Copons hauria estat el traductor del Livi i també del *De ciuitate Dei* agustiniana. Però de fet no hi ha res en el contingut de les cartes esmentades que ho deixi entendre.

Per la seva banda, Wittlin, a partir d'una anàlisi minuciosa de tres mostres del text català pertanyents al *Tresor*, al *De ciuitate Dei* i a les *Històries* de Livi, arriba a conclusions ben diferents. Diu l'estudiós suís: 'la comparació dels tres textos... fa veure clarament les diferències de mètode i d'estil de traduir. La versió de la *Ciutat de Déu* sembla l'obra d'un frare traduïnt mot a mot un text que més admira que no pas entén; el traductor de la *Història Romana* era ja quelcom influït d'ideals humanístics; no solament s'esmerçava a entendre el text, ans encara cercava de fer-lo més fàcil als altres lectors. Guillem de Copons es troba entremig d'aquestes dues posicions de traductor. Totes tres versions tenen en comú l'ideal de tots els traductors medievals: la literalitat. Però mirant fins a quin punt tradueixen paraula per paraula, i sobretot fins a quin punt empren paraules de la mateixa arrel etimològica del text de base, podem veure el diferent grau d'independència, quant a l'original, que caracteritza bé els tres traductors. Comptant les paraules que no consten en el text de base o que no tenen la mateixa etimologia que el mot traduït, hem trobat en el *Tresor* de Guillem de Copons 377 canvis en 1888 paraules, o sigui un 19,4 %; en la *Ciutat de Déu* hi ha 467 canvis en 2692 paraules, o sigui un 16,9 %; en la *Història Romana*, però, hi ha 361 canvis en 1506 paraules, o sigui un 23,9 %. Aquestes diferències caracteritzen prou la formació cultural i lingüística de tres persones molt distintes, bé que contemporànies'.⁶

Wittlin desfà així, si més no pel que fa a l'autoria del Livi català, la relació entre els noms de Livi i de Copons que semblava seguir-se de la lletra abans esmentada. Resta, però, una altra relació apuntada no menys impor-

⁵ *L'humanisme català (1388-1494)*, "Col.lecció Popular Barcino", Barcelona 1934, pàgs. 93-94.

⁶ Cf. Wittlin, *op. cit.*, pàgs. 285-286.

tant, la de Livi i Joan de Berry. Sembla demostrat, com hem vist, que Copons no va ser el traductor de Livi; això, però, no impedeix de suposar que Copons fos el portador d'un Livi francès, regal, o potser préstec, de Joan de Berry al seu cunyat, vist el costum que tenia d'obsequiar amb novetats literàries els seus parents de Catalunya, i que aquest Livi servís després com a model per a la traducció catalana.

El raonament que acabem d'apuntar sembla que és el que mena Wittlin a suposar com a model de la traducció catalana un Livi francès de l'entorn del duc de Berry. Així s'entenen afirmacions d'aquest estudiós quan, tot parlant de la comparació entre el Livi català i el francès, assenyala: 'En el nostre cas, però, hauria potser estat millor d'utilitzar el ms. núm. 77 de la Biblioteca Pública de Ginebra, procedent del duc Joan de Berry i molt acostat al text francès base de la traducció catalana', i afegeix: 'La traducció catalana anònima de les Dècades I-VII de Titus Livi segueix literalment la traducció francesa que duu, per exemple, el manuscrit de Ginebra'.⁷ De fet, sabem que el duc de Berry, nét de Joan 'el Bo', posseï com a poc dos exemplars del Livi de Bersuire, mss. que conservem encara avui: l'un és el catalogat amb el núm. 77 de la Biblioteca Pública de Ginebra, citat per Wittlin, i l'altre és el ms. francès 263 de la Biblioteca Nacional de París. Ara bé, Wittlin fa esment, ja ho hem vist, del ms. de Ginebra com a text més acostat a la versió catalana, però no en dóna les raons. Aquest fet desvetllà la nostra curiositat i ens proposarem de fer-ne la comprovació adient.

El prefaci de la traducció francesa comprèn, a banda d'una carta dedicatòria al rei Joan 'el Bo', un glossari on Bersuire malda per aclarir el significat d'una setantena de paraules que, com ell mateix afirma, 'n'ont point de propie françois ou qui autrement ont mestier de declaracion en la translacion de Titus Livius'. Ens va semblar que la traducció catalana del glossari⁸ podria ser una mostra prou significativa per determinar el grau de proximitat al ms. ginebrí. A més, la naturalesa mateixa del model, redactat originalment en francès, exclouia la possibilitat de considerar que en els llocs discrepants del text català el nostre traductor hagués pogut copsar l'original llatí i allunyar-se així del francès. Això de banda, cal tenir en compte que el mètode comparatiu no es pot aplicar ací amb la mateixa rigorositat que quan es trac-

⁷ Cf. Wittlin, *op. cit.*, pàgs. 287 i 288.

⁸ El text crític d'aquest glossari l'hem editat a "La 'declaració dels mots' de la traducció catalana anònima de Titus Livi", *Anuari de Filologia XIV* (Universitat de Barcelona) 1991, sec. D, núm. 2, pàgs. 29-41.

ta d'establir el grau de parentiu entre mss. que transmeten un mateix text. En el nostre cas hi ha pel mig un procés de traducció, en el qual el traductor, per bé que molt fidel i literal, ha sotmés el text a una interpretació per traslladar-lo a una llengua diferent, i això comporta necessàriament certes llibertats.

La comparació paraula per paraula entre el text català del glossari i el que transmeten el ms. de Ginebra i el de Sainte Geneviève, que anomenem respectivament *G* i *P*, dóna com a resultat un elevat nombre de llocs discrepants. Els hem agrupat en tres blocs:

1. llocs on el ms. català segueix el text de *P*.

2. llocs on el català s'aparta tant del consens de *PG* com de *P* i de *G*, quan aquests dissenteixen.

3. llocs on la versió catalana segueix *G*.

Els registres aplegats a 1 i 2 ultrapassen, respectivament, la cinquantena, mentre que els comptabilitzats a 3 no arriben a vint. Tot seguit en donem una mostra de cada bloc:

P = ms. fr. 777 Bibliothèque Sainte-Geneviève (Paris)

G = ms. fr. 77 Bibliothèque Publique et Universitaire de

Genève

1 El ms. català segueix *P*:

<i>ms. Harley 4893</i>		<i>P</i>	<i>G</i>
2a 10-11	en cants:	en chans	en champs
19	volaments:	vollemens	mouvemens
35	derivava:	dirivet	donnent
2c 6	abtes:	aptes	apris
21	cambiaven:	changent	tenoient
2d 36	princep:	princes	seigneur ou prince
3a 42	lavors:	lors	leur
43	als enemichs:	aus enemis	des enemis
3b 22	decemvir:	decemvir	de tenir
39	de haver:	d'avoir	donner
3d 1	de la altra partida:	de l'autre partie	à l'autre partie
44	algunes vegades:	aucune fois	<i>om.</i>
4b 26	mavelloses:	merveilleuses	<i>om.</i>
4d 1	noure:	nuire	ravir
2	procuraments:	procuremens	patricien

16	en senyal:	en signe	<i>om.</i>
5b 33	en la host	en l'ost	de l'ost

2 El ms. català s'aparta de *PG* o de *P* i de *G*:

		<i>P</i>	<i>G</i>
2a 5	ho de la translació:	en la translacion	<i>om.</i>
2b 45	o la cosa:	en la chose	en la chose
2c 4	pillar	parler	parler
27	e lo fet:	et le fait et l'estat	et le fait de l'estat
41	Tarna:	Tarse	Tharse
3a 17	dehya:	<i>om.</i>	commandoit
3b 5	veyen:	avenoit	avenoit
9	elegit:	escris	escript
36	carachte:	marque	tarette
3c 34	espier o nedeiar:	espier	espier
3d 8	privada o conspirada:	privée	privée
14	emperial:	im ferviail	inferval
17	fecial	fecial prestre	fecial prestre
4a 21	ajustats:	a Iovis	a Iovis
4b 39	ab si mateix:	par deniers	par dons

3 El ms. català segueix *G*:

		<i>P</i>	<i>G</i>
2a 17	verdader Déu:	seul Dieu	vray Dieu
2c 38	havian:	estoient	avoient
3c 5-6	e ivernals quant:	et quant	et yvernaux quant
9	fort loch e segur:	fort lieu asseur	fort lieu et seur
4d 15	bechs:	bois	becs
5b 4	del poble elegits	du plebe et esleu	de plebe esleu
38	e	<i>om.</i>	et

Aquestes dades palesen, considerades globalment, que el ms. de Ginebra presenta un text molt més allunyat del català que no pas el de Sainte-Genève. Per tant, difícilment pot haver estat en la base de la traducció catala-

na com havia suposat Wittlin. Cal pensar, doncs, que l'original francès emprat per la traducció era un ms. que presentava d'una banda moltes més lectures coincidents amb *P* que no pas amb *G*, però també moltes d'altres no reflectides ni a *P* ni a *G*.

¿Reuneix aquestes característiques l'altre ms. conservat del duc de Berry? No ho hem pogut comprovar encara, però ja ara gosariem afirmar que no. Molt probablement el text d'aquest ms. estigui molt acostat al de Ginebra, per no dir que sigui quasi idèntic. Si aquesta sospita nostra es confirma, haurem perdut el cabdell d'Ariadna que ens podia haver menat tot dret a la font del nostre Livi en un laberint de quaranta sis entrades -tants són els manuscrits que contenen també la primera Dècada-, i potser sense cap sortida, perquè res no ens pot assegurar que aquest manuscrit cobejat no s'hagi perdut.